

ΣΑΡΑΝΤΟΣ Ι. ΚΑΡΓΑΚΟΣ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΤΟΥΡΚΟΙ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Νεότερη Ελληνική Ιστορία Α΄: Τούρκοι και Τουρκοκρατία**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Σαράντος Ι. Καργάκος
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Δημήτρης Λυμπερόπουλος
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Τζίνα Γεωργίου
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ελένη Σταυροπούλου, Σπυριδούλα Βονίτσα

© Γιάννης Καργάκος – Ρωξάνη Καργάκου
© Φωτογραφίας εξωφύλλου: Το υπερώο της Αγίας Σοφίας, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδης
«Travelogues: Με το βλέμμα των περιηγητών»
© Φωτογραφίας σώματος: Théodose Du Moncel, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2021

Πρώτη έκδοση: Επιστημονικές εκδόσεις Γεωργιάδης, 2012
Δεύτερη έκδοση: Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ, Απρίλιος 2021

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-3785-9
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-3786-6

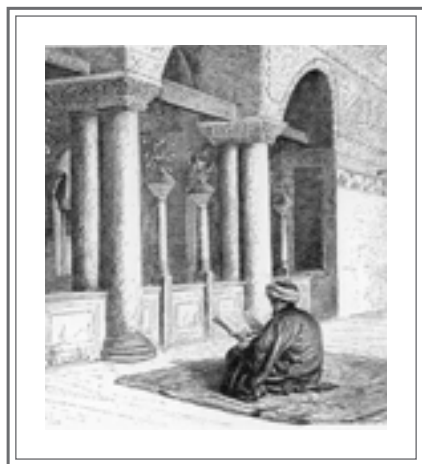
Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSYCHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΣΑΡΑΝΤΟΣ Ι. ΚΑΡΓΑΚΟΣ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΟΜΟΣ Α΄

ΤΟΥΡΚΟΙ
ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ.....	11
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ.....	15
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	
Έν αρχῇ ἦν τὸ... ἐμπόριον!	19
Η καταγωγή των Τούρκων	21
Οι Σελτζούκοι Τούρκοι	25
Οι Σελτζούκοι του Ικονίου – Σουλτανάτο των Ρουμ	30
Οι Σελτζούκοι μετά το Μυριοκέφαλο	33
Οθωμανοί Τούρκοι	
Η εμφάνιση των Οθωμανών	37
Ο Ορχάν και οι μεταρρυθμίσεις του – Γενίτσαροι	41
Η ανάμιξη του Ορχάν στα εσωτερικά της Αυτοκρατορίας	46
Ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ (1359-1389) και οι κατακτήσεις του	51
Η μάχη του Κοσσυφοπεδίου (1389)	55
Οι λόγοι των τουρκικών επιτυχιών	57
Βαγιαζήτ Α΄ (1389-1402)	59
Η εμφάνιση του Ταμερλάνου – Η μάχη της Άγκυρας (1402)	65
Η επάνοδος του Μανουήλ – Μουράτ Β΄ (1421-1451)	69
Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος (1425-1448) – Νέες κατακτήσεις των Τούρκων	73
Ιωάννης Ουνιάδης και Γεώργιος Καστριώτης (Σκεντέρμπεης)	74
Η Σύνοδος Φεράρας-Φλωρεντίας (1438/9)	77
Κωνσταντίνος ΙΑ΄ (1449-1453) και Μεχμέτ (Μωάμεθ) Β΄ (1451-1481)	83
Λίγο πριν από την Άλωση	88
Πολιορκία και Άλωση Κωνσταντινουπόλεως (5/6 Απριλίου-29 Μαΐου 1453)	93
«Η επόμενη μέρα»	100
Το λυκόφως του Μυστρά	102
Το «κύκναιο άσμα» της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντος (1461)	106

Τα αίτια που προκάλεσαν την κάμψη και την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως	108
Οι συνέπειες από την Άλωση	113
Η Δύση γνωρίζει τον Μεχμέτ Β΄ μέσω ενός Έλληνα	116

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ *IMPERIUM*

Προς νέες κατακτήσεις	119
ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ Ο ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΗΣ (1520-1566)	
Ένας πλανητάρχης του καιρού του	127
Η πολεμική του δράση	128
Οι πόλεμοι στην Ουγγαρία – Α΄ πολιορκία της Βιέννης (1529)	130
Η πολιορκία της Μάλτας (1565) – Θάνατος Σουλεϊμάν	133
Σελίμ Β΄ (1566-1574) – Κατάληψη Κύπρου (1570/1)	133
Η ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571)	137
Η Τουρκία στα τέλη του 16ου αι.	140
Η οικογένεια των Κιοπρουλήδων	142
Η κατάληψη της Κρήτης (1645-1669)	145
Η Β΄ πολιορκία της Βιέννης (1683)	148
Η «ΙΔ΄ Σταυροφορία» – Φραγκίσκος Μοροζίνης – Λιβέριος Γερακάρης	151
Η καταστροφή του Παρθενώνος	153
Η συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699)	155
18ος αι.: Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ	
Ιδεολογικές ζυμώσεις μεταξύ των υποδούλων – <i>Αγαθάγγελος</i>	157
Νέες πολεμικές επιχειρήσεις – Συνθήκη Πασάροβιτς (1718)	159
Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ	
Πολιτική συγκρότηση	163
Η γη και οι επικαρπωτές της	166
Αίτια της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	170

ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Κάποιες γενικές σκέψεις	175
ΤΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ	
Τα προνόμια του κλήρου	181

Οι λόγοι παραχωρήσεως των προνομίων	184
Τα προνόμια σε ευρύτερη μορφή	185
Η «οθωμανοποίηση» του τρόπου ζωής	187
Κριτική του ρόλου της Εκκλησίας	189
Οι κοινότητες	192
Η εκλογή των κοινοταρχών	194
Κοινότητες και οικονομική ανάπτυξη	198
Η είσπραξη των φόρων και των πόρων	201
Η κοινωνική κατάσταση των υποδούλων	203
Φορολογικό σύστημα	204
Οι Φαναριώτες	206
Αρματολοί και κλέφτες	211
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΔΟΥΛΩΝ	
Γεωγραφική μετατόπιση του πληθυσμού –	
Οικονομική ανάκαμψη	217
Οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού	223
Βιοτεχνική ανάπτυξη	226
Το εμπόριο	229
Δυτικομακεδόνες ταξιδευτές	232
Η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας	236
Συνέπειες από την εμποροναυτική ανάπτυξη	244
Η πειρατεία	248
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΝΕΤΕΛΕΣΑΝ	
ΣΤΗΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	
α) Σύνδεση με την ελληνική αρχαιότητα	255
β) Γλώσσα και Εκκλησία	259
γ) Το «Κρυφό Σχολειό»	262
δ) Άλλοι θρησκευτικοί παράγοντες	267
Πνευματική ζωή – Λόγιοι	273
Τα σχολεία	277
Δάσκαλοι του Γένους	280
Τυπογραφία	284
Η Ελληνική Νομαρχία και ο Ρωσαγγλογάλλος	285
Το θέατρο	286
Νέα πνευματικά ρεύματα	287
Ρήγας και Κοραΐς	288

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Το δημοτικό τραγούδι	297	
Έντεχνος λόγος: α) Κύπρος – Ρόδος, β) Κρήτη, γ) Επτάνησα – Κυρίως Ελλάδα	299	
Η Βενετοκρατία	307	
Οι τέχνες επί Τουρκοκρατίας-Βενετοκρατίας	310	
Η λαϊκή επίδραση στην τέχνη και την επιστήμη	311	
ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ		
Κινήματα του 16ου και 17ου αι.	314	
Στροφή προς τη Ρωσία – Ορλωφικά	316	
Ο Λάμπρος Κατσώνης και η δράση του	320	
Το Σούλι και ο Αλή πασάς (1744-1822)	323	
Οι πόλεμοι του Αλή εναντίον των Σουλιωτών	328	
Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1807-1812)	331	
Επίλογος	336	
ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΩΝ		337
«ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ» ΕΠΙΜΕΤΡΟ		
<i>Πατρική και Αδελφική Διδασκαλία</i>	338	
ΣΑΡΑΝΤΟΣ Ι. ΚΑΡΓΑΚΟΣ		
Βιογραφικό Σημείωμα	347	
ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	350	
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	353	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΔΟΣΗ

Το παρόν έργο είναι συλλογή μαθημάτων που παρέδωσε ο Σαράντος Ι. Καργάκος στο «Λαϊκό Πανεπιστήμιο» της «Εταιρείας Φίλων του Λαού». Είχε εκδοθεί το 2008 σε τρεις τόμους από τις εκδόσεις Γεωργιάδη. Επειδή τότε σχεδίαζε να γράψει και τη μεγάλη *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, στο ανά χειράς βιβλίο θα βρείτε αρκετές αναφορές σε αυτήν, όπου ο συγγραφέας υποσχόταν να δώσει περισσότερες λεπτομέρειες για διάφορα γεγονότα. Κράτησε την υπόσχεσή του και πρόλαβε να ολοκληρώσει το μεγάλο αυτό έργο, που εκδόθηκε μετά τον θάνατό του από τις εκδόσεις Περί Τεχνών – Καρτέρης το 2019 και σε δεύτερη έκδοση θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Gutenberg εντός του 2021.

Το «Τούρκοι και Τουρκοκρατία» και το «Μεγάλες Μορφές και Μεγάλες Στιγμές του '21» που κρατάτε στα χέρια σας βγήκε τώρα σε δύο τόμους και μονοτονικό. Ο συγγραφέας δεν ήταν υπέρ του μονοτονικού. Έγινε όμως ένας συμβιβασμός τακτικής προκειμένου το «αθάνατο κρασί του '21» να μεθύσει και τη νεολαία μας. Είμαστε όλη η οικογένεια ευτυχείς που ο ιστορικός εκδοτικός οίκος Ψυχογιός πήρε την πρωτοβουλία επανέκδοσης του βιβλίου αυτού το 2021 που εορτάζουμε τη διακοσιετηρίδα από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Με τις Εκδόσεις Ψυχογιός ο Σ.Ι.Κ. είχε κυκλοφορήσει παλαιότερα, το 2016, το βιβλίο *Ολυμπιάδα: ο βίος και η πολιτεία της μητέρας του Μ. Αλεξάνδρου*. Η συνεργασία υπήρξε άσπογη. Πέντε χρόνια μετά, η νέα συνεργασία με τις Εκδόσεις Ψυχογιός ευελπιστούμε να φωτίσει με τον καλύτερο τρόπο

πο γνωστές και άγνωστες πτυχές του μεγάλου αυτού γεγονότος της ιστορίας μας. Και ο καλύτερος τρόπος είναι η ακρίβεια. Ο Σαράντος Ι. Καργάκος δε γράφει ούτε υμνητική ούτε αποδομητική ιστορία. Προσπαθεί να γράψει ακριβή ιστορία.

Το 1821 δεν ήταν για τον Σαράντο Ι. Καργάκο μόνο ένα ιστορικό γεγονός. Ήταν μια ζώσα αλήθεια. Ζούσε την Επανάσταση, αφού σε κάθε μέρος απ' όπου περνάγαμε είχε κάτι σχετικό με την Τουρκοκρατία και την Εθνεγερσία να μας πει. Κι όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε τόσες χώρες της Ευρώπης, της Ασίας, της Αφρικής, της Αυστραλίας και της Αμερικής που περιέτρεξε. Ζούσε στο πετσί του την κάθε μυστική συμφωνία, την κάθε συνωμοσία, άκουγε την κλαγγή των όπλων και μύριζε τον ιδρώτα και το αίμα των αγωνιστών. Μάρτυρες όχι μόνο εμείς, η οικογένειά του, που ακούγαμε στα ταξίδια αυτά τις ζωντανές αφηγήσεις του, αλλά και οι χιλιάδες μαθητές του που τον άκουσαν να διδάσκει με τρόπο απaráμιλλα γλαφυρό τα περιστατικά του Αγώνα. Εξομολογείται ο ίδιος σε ένα άρθρο του στην *Εστία* της 20/3/2015:

... Δίδασκα πρό πολλῶν ἐτῶν σέ γνωστά Ἐκπαιδευτήρια. Ἐνα πρωί ἀνέλνα σέ μιά τάξη Β' Λυκείου τόν πλάγιο λόγο (τ' ἀγαπημένο μου μάθημα), ὅταν ἡ εὐγενική γραμματέας μου ἀνακοίνωσε ὅτι πρέπει νά ὀδηγήσω μαθητές καί μαθήτριες στό ἀμφιθέατρο, ὅπου θά τούς μιλοῦσε μιά κυρία, σταλμένη ἀπό τό ὑπουργεῖο, γιά τά ναρκωτικά. Ἀπάντησα κοφτά: «Οἱ μαθητές μου θά μείνουν ἐδῶ. Δέν πᾶνε πουθενά...».

Τά παιδιά ἄρχισαν διακριτικά νά διαμαρτύρονται πῶς τούς στεροῦσα τήν ἐνημέρωση καί πῶς δέν θά μπορέσουν μελλοντικά νά ἀντιμετωπίσουν τά ναρκωτικά! Σταμάτησα νά μιλῶ γιά τόν πλάγιο λόγο καί μέ πλάγιο τρόπο [ἦταν 9/10 Ἀπριλίου] ἄρχισα νά ἐξιστορῶ στά παιδιά τήν Ἔξοδο τοῦ Μεσολογγίου. Τά παιδιά συγκλονίστηκαν. Κρέμονταν ἀπό τά χεῖλη μου καί, ὅταν κτύπησε τό κουδούνι, μου ἔκλεισαν τήν πόρτα καί δέν μέ ἄφηναν νά βγῶ. Μέ ἔπνιζαν στίς ἐρωτήσεις. Τελικά, μέ μιά ἐπιτυχή ἔξοδο κατόρθωσα νά βγῶ. Πῆγα ἀμέσως στό γραφεῖο νά δώσω ἐξηγή-

σεις στὸν ὑπέροχο λυκειάρχῃ πού λεγόταν Ματιᾶτος. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι τοῦ ἐξήγησα τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν πρέπει νά γίνονται μαζικὲς ἐνημερώσεις σέ θέματα ναρκωτικῶν καί τοῦ ἀνέφερα τί ἔπραξα στήν τάξη τήν ὥρα τῆς ἐνημερώσεως. Θυμᾶμαι καλά ὅτι ἔκλεισα τή συζήτηση μέ τή φράση:

«Κύριε Διευθυντά, ἂν φυτέψουμε ἕνα Μεσολόγγι στήν ψυχὴ τῶν παιδιῶν, δὲν ὑπάρχει γι' αὐτά κίνδυνος ναρκωτικῶν...»

Αὐτό ἦταν γιὰ τον σύζυγο καὶ πατέρα μας το 1821.

Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἔργο αὐτό ἠθέλε νὰ το ἀφιερῶσει στους μαθητὲς του, ὅπως ἄλλωστε ἔχει κάνει καὶ με ἄλλα του βιβλία. Ὁλητοῦ ἡ ζωὴ ἦταν διδασκαλία. Γι' αὐτό καὶ θεωρεῖ πολύτιμο παιδαγωγικά το 1821. Εἶναι αὐτό που μπορεῖ «νά φυτέψει ἕνα Μεσολόγγι στήν ψυχὴ τῶν παιδιῶν».

Γιάννα, Γιάννης καὶ Ρωζάνη Καργάκου

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Τα όσα ακολουθούν δεν είναι καρπός συγγραφής με την άνεση που προσφέρει η προσωπική μου βιβλιοθήκη, είναι καρπός των παραδόσεων, τις οποίες κατά την τελευταία δεκαετία πραγματοποίησα σε διάφορα «ανοικτά» ή «λαϊκά πανεπιστήμια». Τις παραδόσεις αυτές φιλόπονοι μαθητές φρόντιζαν να τις μαγνητοφωνούν, κι έτσι –μετά την απομαγνητοφώνηση– σχηματίστηκε ένα ιστορικό *corpus* που αυτοί έκριναν πως είχαν χρέος –λόγω των τελευταίων ατυχών επιλογών της πολιτείας– να λάβουν οι παραδόσεις αυτές μορφή βιβλίου, προσιτού στο ευρύ κοινό και μάλιστα στη μαθητιώσα και σπουδάζουσα νεολαία που ταλανίζεται άδικα με άσκοπους και άστοχους συγγραφικούς πειραματισμούς πάνω στο ιερό σώμα της ελληνικής ιστορίας. Όταν εισερχόμαστε στον ιερό ναό της ψυχής των παιδιών, πρέπει να είμαστε καθαροί στις σκέψεις και στις προθέσεις. Αλλιώς, ούτε παιδαγωγοί, ούτε συγγραφείς, ούτε επιστήμονες είμαστε. Και αυτό, αν δεν το γνωρίζουν διάφοροι ιστοριομάστιγες συγγραφείς, όφειλαν να το γνωρίζουν η πολιτεία και τα όργανά της.

Το βιβλίο αυτό, εκτός από την αναγκαία πύκνωση που απαιτείται, όταν ο προφορικός λόγος γίνεται γραπτός, και κάποιες υποσημειώσεις, για να γίνουν εύληπτα κάποια σημεία του, κυρίως όμως για να αποκτήσουν συνοχή τα επιμέρους κεφάλαια, δεν έχει επιβαρυνθεί με άλλα στοιχεία αναγκαία σε αυστηρά επιστημονικές συγγραφές. Οι ενδιαφερόμενοι για περισσότερες πληροφορίες μπορούν να προστρέξουν στα άλλα βιβλία μου, *Ιστορία του ελληνικού κόσμου και του μείζονος χώρου* (2 τόμοι, εκδ.

Gutenberg), *Ζαχαριάς Μπαρμπιτσιώτης, ο δάσκαλος της κλεφτουριάς, Αλβανοί, Αρβανίτες, Έλληνες, το Ιστορία από τη σκοπιά των Τούρκων και Μεσόγειος: η υγρή μοίρα της Ελλάδος και της Ευρώπης* (των εκδόσεων Ι. Σιδέρη), καθώς και στο βιβλίο μου *Η ελληνικότητα της Μακεδονίας* (εκδ. Γεωργιάδη).

Η προεργασία για την έκδοση του βιβλίου αυτού είχε γίνει ήδη από το 1999. Κρίναμε όμως αναγκαίο να προηγηθεί η έκδοση των έργων μου *Ιστορία των Αρχαίων Αθηνών* (3 τόμοι, Gutenberg, 2004) και η δίτομη *Ιστορία της Αρχαίας Σπάρτης* (Gutenberg, 2006). Την τωρινή έκδοση υπαγόρευσε η παράκληση πολλών μαθητών μου, παλαιών και νέων, και πολλών σε απόγνωση ευρισκόμενων γονέων, που βλέπουν τα παιδιά τους να γίνονται πειραματόζωα «Μαθητευόμενων Μάγων».

Πεύκη-Λαύριο, 23 Απριλίου 2007¹

POST SCRIPTUM

1. Παραπέμπουμε συχνά στις δικές μας συγγραφές όχι από ματαιοδοξία, αλλά γιατί αυτές ήσαν τα κύρια βοηθήματα στις παραδόσεις μας. Δεν παραθέτουμε ούτε καν ενδεικτική βιβλιογραφία στο τέλος για δύο λόγους:

- α) Οι περισσότερες βιβλιογραφίες, και μάλιστα οι τάχα επεξεργασμένες, είναι πλέον πλαστές. Είναι καρπός όχι προσωπικού μόχθου, αλλά προϊόν του Διαδικτύου.
- β) Όταν χρειάζεται να παραπέμψουμε σε άλλον συγγραφέα, το πράττουμε εντός του κειμένου, με τις δέουσες ενδείξεις. Δεν παρέχονται τέτοιες ενδείξεις για φράσεις πολυχρησιμοποιημένες.

1. Στις 23 Απριλίου συμπληρώθηκαν 180 χρόνια από τον θάνατο του ήρωα Γεωργίου Καραϊσκάκη.

2. Στόχος μας δεν είναι να θίξουμε τη γείτονα. Σε παλαιές μελέτες μας συχνά είχαμε γράψει ότι «η ιστορία μάς χωρίζει με την Τουρκία· η γεωγραφία, όμως, μας ενώνει». Πρέπει, για να συμβιώσουμε με όρους καλής γειτονίας, να βρούμε ένα *modus vivendi*, χωρίς, ωστόσο, να εξαφανίσουμε την εθνική μας ιστορία. Όχι γιατί τάχα εμείς πρώτοι θα περιφρονήσουμε τον εαυτό μας· πρώτοι θα μας περιφρονήσουν οι Τούρκοι. Που η ιστορία τους δείχνει ότι σέβονται τους γενναίους. Τους δειλούς οι Τούρκοι τούς χρησιμοποιούν, αλλά ούτε τους σέβονται, ούτε τους εκτιμούν.

3. Κλείνουμε τις προλογικές αυτές σκέψεις με δύο ακόμα παρατηρήσεις, τις οποίες είχαμε αξιοποιήσει σε ένα διδακτικό βιβλίο ιστορίας, τη *Γενική Ιστορία*, που κυκλοφορήθηκε μετά το 1969 σε αναρίθμητες εκδόσεις. Η ιστορία, γράφαμε εκεί, δεν είναι φάρμακο με οδηγίες δοσολογίας, για παράδειγμα, «είναι επικίνδυνο όταν ξεπερνά την ορισμένη δόση». Η ιστορία είναι η ταυτότητα των λαών. Είναι ό,τι προσδιορίζει τον χαρακτήρα, τη φυσιογνωμία, τους θεσμούς και τις επιλογές τους. Είναι η στάση τους απέναντι στις εξελίξεις, απέναντι στη ζωή και στον θάνατο. Αυτή η ιστορία δεν μπορεί να παρερμηνευτεί, ούτε να αλλοιωθεί: δεν επιτρέπεται να ακρωτηριαστεί ή να αποκεφαλιστεί και να προσφερθεί στη νεότητα ως *corpus sine nomine* (= σώμα χωρίς όνομα).

Ασφαλώς –και αυτό δεν το ξεχνάμε ποσώς– η ιστορία είναι θέμα πρωτίστως καταγραφής αυτών που οι Λατίνοι επίσης λένε *res gestae*, δηλαδή των πεπραγμένων, των γεγονότων, και όχι θεωριών. Κάθε γεγονός εμπεριέχει και τη θεωρία του, έχει πει ξένος ιστορικός. Η απλή όμως καταγραφή χωρίς ερμηνεία θα έμοιαζε με την «ξηράν τροφήν» που λαμβάναμε παλιά στον στρατό. Προέχει μετά την όσο γίνεται ακριβή καταγραφή των γεγονότων, η ερμηνεία – και όχι, φυσικά, μόνο από μια οπτική γωνία. Μια ερμηνεία που απαιτεί γνώσεις, γνώση και κρίση. Γι' αυτό, άλλωστε, κάθε ιστορικό γεγονός είναι επιδεκτικό πολλών ερμηνειών. Έχουμε την πεποίθηση ότι τα «πονήματα» αυτά βοη-

θούν τον αναγνώστη όχι να αποδεχτεί τις δικές μας ερμηνείες, αλλά να διαμορφώσει τη δική του θέση πάνω στα όσα αναφέρονται στο βιβλίο αυτό. Η ιστορία δεν είναι υπναγωγό ρόφημα· είναι διάλογος.

Idem

Λάριο 12 Μαΐου 2007

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟΥΡΚΟΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ... ἐμπόριον!

*Οὕτω μὲν οὖν τὸ φῶλον οἱ Τοῦρκοι
φίλοι ἐγένοντο Ρωμαίοις...*
ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ ΠΡΟΤΕΚΤΩΡ

Οταν λέμε Τούρκους, εννοούμε μια ποικιλία νομαδικών φυλών που κάλυπταν με τις μετακινήσεις τους, ειρηνικές ή πολεμικές, μεγάλο μέρος της Κεντρικής Ασίας και κυρίως το μεγάλο οροπέδιο του Τουρκεσταν. Στις βυζαντινές ιστορικές πηγές αναφέρονται με πολλά ονόματα· συχνά, όμως, οι βυζαντινοί συγγραφείς ονομάζουν Τούρκους, χωρίς να είναι πάντα, και λαούς που δεν είχαν πάντοτε τουρκική ή εντελώς τουρκική καταγωγή, όπως, για παράδειγμα, τους Ούννους του Αττίλα.

Η πρώτη επίσημη μαρτυρία για την εμφάνιση Τούρκων σε περιοχές όπου άλλοτε ήκμαζε το ελληνικό στοιχείο έγινε το 568/9, όταν βασίλευε στην Κωνσταντινούπολη ο Ιουστίνος Β΄ (565-578). Όπως γράφουμε στο βιβλίο μας *Η ιστορία από τη σκοπιά των Τούρκων* (σσ. 37-38), την πρώτη αυτή μαρτυρία προσφέρει ο Μένανδρος ο λεγόμενος Προτέκτωρ, ίσως διότι ήταν μέλος της αυτοκρατορικής σωματοφυλακής (Protector = Προστάτης), στο έργο του *Ιστορικόν σύγγραμμα*, από το οποίο έχουν σωθεί λίγα αποσπάσμα-

τα.² Από ένα τέτοιο απόσπασμα μαθαίνουμε ότι ο φύλαρχος των Τούρκων Διζάβουλος έστειλε πρεσβεία με κάποιον Μανιάχ στην Κωνσταντινούπολη για να διαπραγματευτεί με τους Βυζαντινούς τη μεταφορά μεταξιού από την Κίνα προς την Κωνσταντινούπολη μέσα από τα δικά του εδάφη, αφού οι Πέρσες εμπόδιζαν το πέραςμα караβανιών από τη χώρα τους. Οι Βυζαντινοί ήταν επιφυλακτικοί, αλλά για να γνωρίσουν καλύτερα τον λαό αυτό, έστειλαν με τη σειρά τους δικό τους πρεσβευτή, τον Ζήμαρχο από την Κιλικία, που υπέγραψε εμπορική συμφωνία με τον Διζάβουλο, η οποία ωστόσο δεν ίσχυσε.

Λίγο αργότερα, το 575, μια άλλη πρεσβεία των Βυζαντινών, τούτη τη φορά υπό τον Ουαλεντίνο (Βαλεντίνο), στάλθηκε στον Τούρκο χάνο Τούρξανθο, για να του μεταφέρει διάφορες πληροφορίες και για να υπογράψει νέα εμπορική συμφωνία. Τον Ουαλεντίνο συνόδεψαν στην επιστροφή του και 106 Τούρκοι έμποροι, που εγκαινίασαν τις εμπορικές σχέσεις με το Βυζάντιο. Άρα, οι πρώτες επαφές Τούρκων και Κωνσταντινουπολιτών ήσαν εμπορικές.

Πάντως, ο πρώτος γνωστός τουρκικός πληθυσμός που ανέπτυξε στενές οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές σχέσεις με το Βυζάντιο είναι οι λεγόμενοι Χάζαροι ή Χαζάροι της Κριμαίας. Τον 5ο αι. τους βρίσκουμε εγκατεστημένους στις όχθες του Βόλγα, ανάμεσα στην Κασπία θάλασσα και τον Εύξεινο Πόντο. Αργότερα προωθήθηκαν ΒΔ και απέσπασαν από τους Αβάρους μια μεγάλη περιοχή που έφθανε ως τον Δνείπερο. Αρχισαν τότε να αναπτύσσουν σχέσεις με τον ευρύτερο κόσμο της περιοχής· λόγω μάλιστα των δυσκολιών που αντιμετώπιζε η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως, συμμαχούσαν συχνότατα μαζί της: ιδίως όταν ο Ηράκλειος Α΄ διεξήγαγε τους πολυετείς αγώνες εναντίον των Περσών (622-628). Ο Ιουστινιανός Β΄, ο λεγόμενος Ρινότμητος (= Κοψομύτης) και ο Κωνσταντίνος Ε΄ ο λεγόμενος χλευαστικά

2. Ωραία περιγραφή της επισκέψεως της πρώτης τουρκικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη παρέχει η μελέτη του Χ.Α. Νομικού *Ανατολή και Ισλάμ*, εκδ. Γράμματα Αλεξανδρείας, 1925, σσ. 77-115.

Κοπρώνυμος (741-775) είχαν νυμφευθεί θυγατέρες χάνων των Χαζάρων, ο γιος μάλιστα του τελευταίου, ο Λέων Δ΄ (775-780) ονομαζόταν Χάζαρος, λόγω της χαζαρικής καταγωγής της μητέρας του. Σιγά σιγά οι Χάζαροι υπέταξαν τις περισσότερες περιοχές του Εύξεινου Πόντου, ιδιαίτερα τη γύρω από την Μαιώτιδα λίμνη (Αζώφ) περιοχή, και σχημάτισαν δικό τους κράτος.

Με την πάροδο του χρόνου, προόδευσαν πολιτιστικά και γι' αυτό ζήτησαν από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο (829-842) να τους στείλει αρχιτέκτονες, οι οποίοι μάλιστα έκτισαν ένα φρούριο στον Τάναϊ ποταμό που λεγόταν Σάρκελ. Οι Χάζαροι, όταν ήλθαν σε επαφή με τους Βυζαντινούς, ήσαν ειδωλολάτρες, αλλά χάρη στις επιγαμίες πολλοί είχαν αρχίσει να προσέρχονται στον χριστιανισμό. Ωστόσο, το μεγάλο πλήθος των Χαζάρων κατά τον 8ο αι. προσηλυτίστηκε στον ιουδαϊσμό και μόνο κατά τον 9ο αι. αρχίζει επάνοδος στον χριστιανισμό και στην αρχαία θρησκεία τους. Τον 11ο αι. οι Ρώσοι εξαφάνισαν οριστικά το κράτος των Χαζάρων. Υπολείμματα όμως Χαζάρων, με ιουδαϊκό θρήσκευμα, είχαν μείνει στην Κριμαία. Οι άνθρωποι αυτοί, χωρίς να είναι εβραϊκής καταγωγής, εξοντώθηκαν στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο από τους Γερμανούς. Στο τραγικό αυτό συμβάν είναι αφιερωμένο το βιβλίο *H 13η φυλή* του Άρθουρ Καίσελερ.

Η καταγωγή των Τούρκων

Όσοι έχουν ασχοληθεί με την καταγωγή των Τούρκων, έχουν εισέλθει σε ένα λαβύρινθο παραδόσεων, που στάθηκε αδύνατον να βγουν από αυτόν χωρίς να προσφύγουν στη μυθοπλασία. Αυτός που πρώτος ασχολήθηκε σοβαρά με την καταγωγή των Τούρκων είναι ο Αθηναίος κατά την καταγωγή Βυζαντινός ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ο οποίος στα μέσα του 15ου αι. συνέγραψε το περίφημο έργο *Ιστορία των Άγαρηνών βασιλέων, ήγουν* (= δηλαδή) *των Ότουμάνων* (= Οθωμανών), προκειμένου να εξιστορήσει «τας πράξεις αυτών και τα ανδραγαθήματα έως των ανδραγα-

θημάτων του μεγάλου αυθέντου Μεχμέτου». Το βιβλίο καλύπτει τη χρονική έκταση από το 1298, όταν κάνουν την εμφάνισή τους οι Οθωμανοί, μέχρι τον θάνατο του Μεχμέτ Β΄ του Πορθητή, τον οποίο εμείς κακώς γράφουμε Μωάμεθ.³

Ο Χαλκοκονδύλης με την ευσυνειδησία ενός σωστού ιστορικού διερωτάται τι απ' όσα είχε ακούσει για την καταγωγή των Τούρκων να γράψει, ώστε να μην πέσει σε σφάλμα. Διότι είχε ακούσει πως οι Τούρκοι είναι απόγονοι των Σκυθών ή των Πάρθων ή ότι πήραν το όνομα από την αρχική τους πατρίδα, που τάχα ήταν η πόλη Τούρκη της Περσίας, από την οποία σκορπίστηκαν σε όλη την Ασία. Άλλοι, γράφει ο Χαλκοκονδύλης, θεωρούν σαν τόπο καταγωγής των Τούρκων τη Συρία, ακόμα και την Αραβία. Ο ίδιος, πάντως, καταλήγει πως οι απώτεροι πρόγονοι των Οθωμανών της δικής του εποχής είναι Ουγούζιοι και μνημονεύει έναν επιφανή Ουγούζιο, τον Ιουδουζάλπη, που είναι πρόσωπο υπαρκτό και αντιστοιχεί προς το αρχαίο τουρκικό Γκιουντούζ-Αλπ (= Ενάρετος, Δικαιοτάτος).⁴ Για τον Ιουδουζάλπη ο Χαλκοκονδύλης γράφει πως πολέμησε εναντίον των Βυζαντινών, χωρίς όμως να προσδιορίζει το πού και το πότε. Ακολούθως, ο Αθηναίος ιστορικός αναφέρεται στον Ορθρογούλη, δηλαδή στον περίφημο Ερλ Τογρούλ, τον οποίο εσφαλμένα θεωρεί γιο του Ιουδουζάλπη. (Ο Ερλ Τογρούλ ήταν γιος του Σουλειϊμάν.)

Στα νεότερα χρόνια τη μεγαλύτερη για τους Τούρκους ιστορία σε 18 τόμους έγραψε ο Χάμερ,⁵ ο οποίος κατέγραψε όλες τις πα-

3. Ιστορία των Τούρκων έγραψαν επίσης ο πρώτος μετά την Άλωση Πατριάρχης Γεννάδιος (*Περί Τούρκων*) και ο διάσημος ηγεμόνας της Βλαχίας Καντεμίρ (1673-1723) υπό τον τίτλο *Ιστορία της εξαπλώσεως και της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*.

4. Το όνομα αυτό επιδέχεται και άλλες ερμηνείες. Ο επιμελητής της παρούσας εκδόσεως, κύριος Απ. Τζαφερόπουλος, σχετικά παρατηρεί ότι το Ιουδουζάλπη ή Ογουζάλπη (Oñuz-alp) σημαίνει λεβεντόκορμος, καθότι το oñuz (διάβαζε ογούζ) = εύρωστος, δυνατός, στερεός και το alp = ήρωας, ανδρείος κτλ. Σε ξένες σχετικές ιστορίες έχω δει και άλλες ερμηνείες.

5. Γράφουμε πολλά για αυτόν στο βιβλίο μας *Η ιστορία από τη σκοπιά των Τούρκων* (Σιδέρης, 2007).

ραδόσεις για την καταγωγή του πολυώνυμου αυτού λαού. Πολλές μάλιστα απόψεις του είναι από επιστημονική άποψη εντελώς αστηριχτες (ανέρειστες), όπως, για παράδειγμα, ότι πρόγονος των Τούρκων είναι κάποιος Σκύθης Γαργίταος, που αναφέρει ο Ηρόδοτος, ή κάποιος Θογορμάς, που μνημονεύει η Παλαιά Διαθήκη. Ανατρέχοντας ο Χάμερ και σε νεότερους Ασιάτες χρονικογράφους, Τάταρους και Μογγόλους, βρίσκει ότι πατέρας του Τουρκ, του γενάρχη των Τούρκων, ήταν ο Ιάφεθ της Παλαιάς Διαθήκης και γιοι του Τουρκ ήταν ο Τατάρ και ο Μογγόλ. Περνώντας μετά στους Ρωμαίους ιστορικούς, διαπιστώνει πως αναφορά στους Τούρκους κάνουν ο Πλίνιος και ο Πομπώνιος Μέλας και υποθέτει ότι ενδεχομένως οι μνημονευόμενοι ως Τούρκοι να είναι οι Αμούργιοι του Ηροδότου κατά παραφθορά.

Για τούς Βυζαντινούς ο Χάμερ γράφει πως αυτοί ονόμαζαν τους Τούρκους άλλοτε Σκύθες και άλλοτε Ούγγρους. Προσθέτει ακόμα και μια φήμη, την οποία είχε καταγράψει ο ιστορικός της Αλώσεως Σφραντζής, ότι η δυναστεία του Οσμάν, απ' όπου το Οσμανλήδες, κατάγεται από τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Κομνηνό (1057-1059). Και είναι βέβαια γεγονός ότι στα χρόνια της δυναστείας των Κομνηνών, όπως γράφει στην *Αλεξιάδα* της η Άννα η Κομνηνή, πάμπολλοι Τούρκοι σελτζουκικής καταγωγής υπηρετούσαν στον βυζαντινό στρατό, όμως η εμφάνιση των Οσμανλήδων γίνεται στα τελευταία χρόνια της δυναστείας των Παλαιολόγων. Ο Χάμερ, επιμελέστατος συλλογέας πληροφοριών, καταγράφει την πληροφορία που προσφέρει ο περίφημος Πάπας Πίος Β΄ (Αινείας Σίλβιο Πικολόμινι), αυτός που υποκινούμενος από τον Βησσαρίωνα εργάστηκε εξαντλητικά για την οργάνωση Σταυροφορίας με σκοπό την απελευθέρωση της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Πάπας, οδηγούμενος από την ηχητική ομοιότητα, γράφει πως το όνομα των Τούρκων παράγεται από τον ποταμό Τερέκ.

Περνώντας ακολούθως στις κινεζικές πηγές, ο Χάμερ γράφει πως οι λαοί της Κίνας ονόμαζαν τους Τούρκους Τουκιού και ότι κατάγονταν από το οροπέδιο των Αλταίων (Αλτίν-νταγ = Χρυσά Όρη· οι Βυζαντινοί τα ονομάζουν Ακ-νταγ = Λευκά Όρη). Δεν πα-

ραλείπει ακόμα να σημειώσει πως άλλοι συγγραφείς, όχι πάντως Βυζαντινοί, θεωρούν τους Τούρκους απογόνους των Τρώων, άποψη την οποία συμμερίζεται και η νεότερη επίσημη τουρκική ιστοριογραφία, κατά την οποία οι σημερινοί Τούρκοι είναι απόγονοι των Χετταίων (βλ. για τις απόψεις αυτές το βιβλίο μας *Η ιστορία από τη σκοπιά των Τούρκων* (Σιδέρης, 2007).

Ενδιαφέρον από μυθολογική άποψη παρουσιάζει η παράδοση την οποία καταγράφει ο Χάμερ για τον Ουγούζ χαν τον γενάρχη των Ουγουζών η Ούζων, και τον έξι γιων του: του Γκιουν χαν (= βασιλιά της ημέρας), του Αϊχάν (= βασιλιά της σελήνης), του Γιλντίζ χαν (= βασιλιά των αστεριών), του Γκιουκ χαν (= βασιλιά του ουρανού), του Ντενίζ χαν (= βασιλιά της θάλασσας) και του Νταγ χαν (= βασιλιά των βουνών). Κάποτε οι έξι γιοι, επιστρέφοντας από το κυνήγι, παρέδωσαν στον πατέρα τους ένα τόξο και τρία βέλη. Αυτός έδωσε το τόξο στους τρεις μεγαλύτερους και τα βέλη στους τρεις νεότερους. Οι τρεις πρώτοι έσπασαν το τόξο σε τρία μέρη και καθένας πήρε ένα κομμάτι, ενώ οι τρεις μικρότεροι πήραν καθένας από ένα βέλος. Ακολούθως, δημιούργησαν τις δικές τους οικογένειες κι έκαναν ο καθένας τέσσερεις γιους: συνολικά 24. Από τα 24 εγγόνια του Ουγούζ χαν προέρχονται οι 24 τουρκικές φυλές. Αυτοί που είχαν μοιραστεί το σπασμένο τόξο ονομάστηκαν Μποζούκ (από το μποζ οκ = σπασμένο βέλος) και από τους Μποζούκ αυτούς κατάγονται, κατά τις ασιατικές παραδόσεις, αυτοί που μετά την άφιξή τους στη Μικρά Ασία ονομάστηκαν Οθωμανοί η Οσμανλήδες.

Σχετικά με την ετυμολογία⁶ έχουν εκφραστεί ποικίλες απόψεις. Κυρίαρχη άποψη είναι πως το όνομα Türk είναι άγνωστου ετύμου. Μια γοητευτική για τους Τούρκους και αρκετά πειστική ερ-

6. Σημειώνουμε για τούς νεότερους αναγνώστες μας ότι η λέξη έτυμος -ον, απ' όπου παράγονται τα ετυμολογικός -ον, ετυμολογία, σημαίνει αληθινός, πραγματικός (η λέξη από το ετήτυμος = αληθής, καθ' απλολογία). Ετυμολογία είναι η ανάλυση μιας λέξης για να βρεθεί η παραγωγή/καταγωγή της. Για τους νέους κατά την ηλικία αναγνώστες θα ερμηνεύουμε κάποιες λέξεις που παλιά ήσαν ευκολονόητες.

μηνεία είναι πως ο όρος παράγεται από το τουρούκ, που σημαίνει δυνατός. Όπως γράφει στην *Ιστορία των Τούρκων* ο Ζαν-Πολ Ρου (Jean-Paul Roux), «οι κινεζικές πηγές ονομάζουν τούς Τούρκους Του-κνέ» (Γκοβόστης, 1997, σ. 69).

Οι Σελτζούκοι Τούρκοι

Όπως προαναφέραμε, οι πρώτες σχέσεις Βυζαντινών και Τούρκων ήταν σχέσεις φιλίας και οικονομικής συνεργασίας. Όπως ωραία το λέγει ο Μένανδρος, «φιλίαν και ομαιχιμίαν Τούρκους και Ρωμαίοις», για την απρόσκοπτη (= ανεμπόδιστη) μεταφορά του μεταξιού από την Κίνα στην Κωνσταντινούπολη και προς άλλες μεγάλες αυτοκρατορικές πόλεις. Σχέση στρατιωτικής συνεργασίας ήταν αρχικά και η πρώτη επαφή με το ισχυρό τουρκικό φύλο, που έμεινε γνωστό στην Ιστορία με το όνομα Σελτζούκοι.

Για τούς Σελτζούκους γράφουμε πολλά στο βιβλίο μας *Ιστορία του ελληνικού κόσμου...* (σσ. 548, 578 και 596-635). Εδώ συνοπτικά θα αρκεστούμε στα απολύτως αναγκαία. Γενάρχης της δυναστείας των Σελτζουκιδών, στους οποίους έδωσε το όνομά του, ήταν ο Σελτζούκ, που καταγόταν από τη φυλή των Ούζων και μάλιστα από την υποδιαίρεση των Ουτς-Οκ (= Τριών Βελών). Ο Σελτζούκ ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως σούμπασης⁷ στην Μπουχάρα, αλλά το 1034 μάλωσε με τον αρχηγό των Ούζων και τότε μαζί με τους δύο γιους του (τον Μικαήλ και τον Ισραήλ-Αρσλάν) εγκαταστάθηκαν στο βασίλειο των Σαμανιδών,⁸ που βρισκόταν τότε σε παρακμή, και εδραιώθηκαν εκεί. Με τους ακολούθους του μπόρεσε να αντιμετωπίσει τις επιδρομές άγριων τουρκικών φυλών και να συ-

7. Αρχικά η λέξη σήμαινε αυτό που υποδήλωνε το βυζαντινό αξίωμα του «κουράτορα (= επιμελητή) των υδάτων». Αργότερα πήρε τη σημασία του υποδιοικητή, του αστυνόμου κτλ.

8. Οι Σαμανίδες είναι η πρώτη εθνική δυναστεία των Περσών, που εμφανίζεται κατά τον 9ο αι. Γενάρχης της δυναστείας ήταν ο Ισμαήλ Σαμανί (847-907).

γκεντρώσει γύρω από αυτόν επίλεκτα στελέχη της φυλής των Ούζων και άλλων πολεμικών φυλών. Οι απόγονοί του δημιούργησαν τρία ισχυρά κράτη, αλλ' εμείς θα περιοριστούμε στα δύο: αυτό της Περσίας και εκείνο του Ικονίου. Όταν μάλιστα οι Σελτζούκοι απέκτησαν δύναμη και πλούτο, καλλιέργησαν τη φήμη ότι μακρινός πρόγονός τους ήταν ο αρχαίος Πέρσης βασιλιάς Εφρασυγιάπ, που εικάζεται ότι πρόκειται για τον Δαρειό Α' τον Υστάσπου.

Δημιουργός του περσικού σελτζουκικού κράτους ήταν ο γιος του Μικαήλ (Μιζαήλ), ο περίφημος Τογρούλ, που μετά τον θάνατο του Αρσλάν έμεινε μόνος αρχηγός των Σελτζούκων, με τους οποίους κατόρθωσε να νικήσει τον Γαζνεβίδη⁹ σουλτάνο Μεσούτ το 1040 στο Μιρβ και ακολούθως δημιούργησε μεγάλο κράτος που εκτεινόταν στο μεγαλύτερο μέρος της Περσίας και στις γύρω από αυτήν περιοχές (Αζερμπαϊτζάν, Κουρδιστάν κ.ά.). Η επέκταση προς Δ. μοιραία τον έφερε σε σύγκρουση με τους Βυζαντινούς για τη διεκδίκηση των αρμενικών περιοχών. Το 1051 νίκησε τον βυζαντινό στρατό στο φρούριο Καπετρού και ακολούθως στράφηκε κατά των Αββασιδών¹⁰ της Βαγδάτης, που βρίσκονταν σε παρακμή. Το 1051 κατέλαβε την ξακουστή περσική πόλη Ισφαχάν (Ισπαχάν), το 1052 τη Μοσούλη και το 1057 τη Βαγδάτη. Λίγο πριν πεθάνει κυρίεψε και την πρωτεύουσα της Αρμενίας Ανί.

Το 1063 τον Τογρούλ διαδέχτηκε ο γιος του, ο Αλπ-Αρσλάν (= Γενναίο Λιοντάρι), που άρχισε αμέσως πόλεμο κατά των Βυζαντινών, κυριεύοντας την μία μετά την άλλη τις μεγάλες μικρασιατικές περιοχές της Καππαδοκίας, της Κιλικίας και της Φρυγίας, και λεηλάτησε την Καισάρεια. Στα χρόνια αυτά, που η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μετά τους θριάμβους του Βασιλείου Β' (976-1025) βρισκόταν σε κάμψη, λόγω ανικανότητας ή ανεπάρκειας μιας σει-

9. Οι Γαζνεβίδες ήσαν Τουρκομάνοι, κατοικούσαν στο Αφγανιστάν και έλαβαν το όνομά τους από την πρωτεύουσά τους Γάζνη, που βρίσκεται σε απόσταση 100 χλμ. από την Καμπούλ.

10. Αραβική δυναστεία με πρωτεύουσα τη Βαγδάτη. Διαδέχτηκε πραξικοπηματικά τούς Ομεϋάδες της Δαμασκού.

ράς αυτοκρατόρων, ανήλθε στον βυζαντινό θρόνο ένας αξιόλογος άνθρωπος, ο Ρωμανός Δ΄ ο Διογένης (1067-1071), που μαζί με έναν προγενέστερο, τον Ισαάκιο Α΄, ξεχώρισαν από τη σειρά των διεφθαρμένων αυτοκρατόρων της μεταβασιλειανής περιόδου. Ο Ρωμανός Δ΄ συνειδητοποίησε έντονα τον κίνδυνο των Σελτζούκων και επί μία τριετία πολέμησε με εξαιρετική επιτυχία, χάρη στις πολεμικές του αρετές, εναντίον τους.

Αλλ΄ η τρίτη εκστρατεία του υπήρξε μοιραία. Οι δύο αντίπαλοι στρατοί συναντήθηκαν και συγκρούστηκαν στο Μαντζικέρτ στις 26 Αυγούστου του 1071. Το Μαντζικέρτ¹¹ βρίσκεται στα εδάφη της λεγόμενης Μεγάλης Αρμενίας, προς Β. της λίμνης Βαν, την οποία οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν Θεσπίτιδα. Για το φρούριο του Μαντζικέρτ είχαν δύο φορές πολέμησει Σελτζούκοι και Βυζαντινοί. Όταν έφθασε εκεί ο Ρωμανός, άρχισε να το πολιορκεί, οπότε κατέφθασε και ο Αλπ-Αρσλάν έτοιμος για την αποφασιστική σύγκρουση. Λίγο προ της μάχης ο Φράγκος στρατηγός Ουρσέλιος μαζί με ένα τμήμα μισθοφορικού στρατού προσχώρησαν στους Τούρκους. Παρά ταύτα, στην αρχή της μάχης ο Ρωμανός νικούσε, αλλ΄ όπως γράφει ο Ρώσος ιστορικός Βασίλιεφ (Vasiliev) στην *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, στην πιο κρίσιμη φάση της μάχης ένας από τους Βυζαντινούς στρατηγούς άρχισε να διαδίδει τη φήμη πως ο αυτοκρατορικός στρατός νικήθηκε και ότι ο αυτοκράτορας είναι κυκλωμένος (σ. 69). Πανικός τότε κυρίεψε τους στρατιώτες, οι οποίοι ζήτησαν τη σωτηρία στη φυγή, αφήνοντας πίσω πολλούς νεκρούς και τραυματία τον αυτοκράτορα, που είναι ο πρώτος από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες ο οποίος έπεσε στα χέρια των αντιπάλων του. Ο Αλπ-Αρσλάν, όταν οδήγησαν τον Ρωμανό ενώπιόν του, τον δέχτηκε με πολλές τιμές και φρόντισε για τη θεραπεία του.

Ακολούθως, ανάμεσα στον νικητή και τον ηττημένο υπογράφηκε σύμφωνο φιλίας, αλλά με δυσμενείς για την Αυτοκρατορία όρους: Ο Ρωμανός, προκειμένου να αφεθεί ελεύθερος, όφειλε να

11. Στα νεότερα χρόνια το Μαντζικέρτ ονομάστηκε Μαλακέρτ.

καταβάλλει στον Αλπ-Αρσλάν ένα μεγάλο ποσό χρημάτων. Επιπλέον, οι Βυζαντινοί δεσμεύονταν να καταβάλλουν στους Σελτζούκους ετήσιο φόρο. Υποχρεώνονταν επίσης να ελευθερώσουν όλους τους Τούρκους αιχμαλώτους που είχαν στα χέρια τους. Ο δυστυχής Ρωμανός Δ΄, επιστρέφοντας στην Κωνσταντινούπολη, βρήκε τον θρόνο κατειλημμένο από τον Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα, τον λεγόμενο Παραπινάκιο. Οι αντίπαλοί του, που επωφελήθηκαν από την ήττα και την αιχμαλωσία του, είχαν οργανώσει συνωμοσία προωθώντας στον θρόνο έναν εκπρόσωπο της αριστοκρατίας. Ο γενναίος Ρωμανός δοκίμασε την πικρία νέας αιχμαλωσίας, που τούτη τη φορά τον έφερε εξόριστο στη νησίδα Πρώτη της Προποντίδος, όπου πέθανε από φλόγωση των ματιών του.

Η μάχη του Μαντζικέρτ αποτελεί σταθμό στην ιστορία των Τούρκων αλλά και των Βυζαντινών, διότι η ήττα αποτελεί τη μοιραία στιγμή που υπήρξε η αφετηρία της αργής αλλά σταθερής πορείας προς την παρακμή της Αυτοκρατορίας. Ο Ρενέ Γκρουσέ (R. Grousset) θεωρεί την ήττα στο Μαντζικέρτ ως «τη μεγαλύτερη ίσως καταστροφή της βυζαντινής ιστορίας» (*L'empire du Levant*, 1946, σ. 67). Οι συνέπειες όμως δεν έγιναν αμέσως αισθητές: Χρειάστηκε ένας αιώνας και πλέον (ως τη μάχη του Μυριοκέφαλου) για να φανούν οι σοβαρές παρενέργειες.¹²

Κατά πρώτον, κατέπεσε το γόητρο της Αυτοκρατορίας. Περισσότερο κι από την ήττα, αυτό που πλήγωσε καιρία το φρόνημα των κατοίκων της Αυτοκρατορίας ήταν η αιχμαλωσία του αυτοκράτορα. Τέτοια ταπείνωση δεν είχε ποτέ στο παρελθόν υποστεί η Αυτοκρατορία της Ανατολής. Αυτοκράτορες είχαν πολλοί σκοτωθεί στο πεδίο της μάχης, κανείς όμως δεν είχε αιχμαλωτιστεί.

Στο καθαρά στρατιωτικό σκέλος, σκοτώθηκε και διαλύθηκε το

12. Τις συνέπειες αυτές έχουμε καταγράψει στην παλαιά μελέτη μας στα «Επετειακά» του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* υπό τον τίτλο «Ανοδος στον θρόνο του Ρωμανού Δ΄» (ειδικό τεύχος της 25ης Δεκεμβρίου 1997, σσ. 30-34) και στο βιβλίο *Ιστορία του ελληνικού κόσμου...* (τ. Α΄, σ. 598). Εδώ περιοριζόμαστε σε συνοπτική υποτύπωση.

εκλεκτότερο τμήμα του βυζαντινού στρατού, που ήταν επιφορτισμένο με τη φύλαξη της Μικράς Ασίας. Η δε Μικρά Ασία ήταν ο κύριος κορμός της Αυτοκρατορίας, οπότε ήταν μοιραίο να χαθεί το μεγαλύτερο τμήμα της, αυτό που έδινε ως τότε τους καλύτερους στρατιώτες και αυτοκράτορες στην Κωνσταντινούπολη. Ένας ξένος σημαντικός ιστορικός, ο Γκέλτσερ (Gelzer), γράφει με ισχυρή δόση αυστηρότητας: «Το λίκνο του πολιτισμού έγινε βορά του ισλαμικού βαρβαρισμού και της τέλει βαρβαρότητας». Δικαιολογημένα, λοιπόν, από άλλον ιστορικό χαρακτηρίζεται η μάχη του Μαντζικέρτ ως «η θανάσιμη στιγμή της μεγάλης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας».¹³

Τελος, όπως είχαμε γράψει στην παλιά εργασία μας στον *Οικονομικό*, η μάχη είχε πολύ βαθιές προεκτάσεις που φθάνουν ως τα σήμερα. «Το 1071 είναι χρονολογία-ορόσημο, γιατί οροθετεί την έναρξη των αγώνων του Ελληνισμού με τους Τούρκους. Έκτοτε η ιστορία του Ελληνισμού μέχρι σήμερα είναι μια ανελέητη πάλη με τον κόσμο των Τούρκων».¹⁴

Διάδοχος του Αλπ-Αρσλάν υπήρξε ο Μαλέκ-Σαχ, μια από τις σημαντικότερες φυσιогνωμίες που ανέδειξε ο κόσμος της Ανατο-

13. Και οι δύο γνώμες στον Βασίλειφ, *ό.π.*, σ. 442. Για τη μάχη του Μαντζικέρτ ογκώδη εργασία έχει συγγράψει ο Έλληνας μελετητής Νίκος Τσαγγας με τίτλο *Μαντζικέρτ, η αρχή του τέλους του Μεσαιωνικού Ελληνισμού* (Γκοβόστης, 1996, σ. 165 κ.εξ.). Ωστόσο, ο σπουδαίος Έλληνας βυζαντινολόγος Διον. Ζακυθηνός σχετικά με την υπογραφεύσα ειρήνη παρατηρεί ότι «δύναται να θεωρηθεί ως αντιστασθμίζουσα την στρατιωτικήν καταστροφήν, διότι εκύρωσε το εδαφικόν καθεστώς των δύο αντιπάλων κρατών και κατέλιπεν άθικτον την Ελληνικήν Μικράν Ασίαν και τας κτήσεις της Οσροηνής και της Συρίας» (Δ. Ζακυθηνός, *Βυζαντινή Ιστορία (324-1071)*, Αθήνα, 1972, σ. 493). Σωστό είναι αυτό, αλλά οι μετέπειτα αυτοκράτορες δεν ήσαν επί μία δεκαετία σαν τον Ρωμανό Δ΄.

14. Στο πρόσφατο βιβλίο μας *Η ιστορία από τη σκοπιά των Τούρκων*, γράφουμε τα εξής: «Ουσιαστικά, η ιστορία μας από τον 10ο αι. και μετά, ιδίως μετά τη μοιραία μάχη του Μαντζικέρτ (1071), είναι μια συνεχής πάλη με τους Τούρκους, που υπό ποικίλες μορφές ήλθαν –έρχονται– εναντίον μας. Και παρόλο που ζήσαμε υπό το πέλμα τους τέσσερις αιώνες (κάποιες περιοχές πέντε και κάποιες έξι), ελάχιστα γνωρίσαμε τους πρώην –ίσως και μελλοντικούς– κατακτητές μας» (σ. 13).

λής. Αυτός δεν περιορίστηκε μόνο στις στρατιωτικές (κατέλαβε τη Δαμασκό, την Έμεσσα [τη σημερινή Χομς], την Μπουχάρα και τη Σαμαρκάνδη), αλλ' επεκτάθηκε και σε πολιτιστικές κατακτήσεις. Στις δικές του ημέρες έζησε ο μεγάλος Πέρσης ποιητής και αστρονόμος Ομάρ Καγιάμ.¹⁵ Έπειτα από αυτόν στην Περσία ως το 1194 θα βασιλεύσουν 14 ακόμα Σελτζουκίδες.

Οι Σελτζούκοι του Ικονίου – Σουλτανάτο των Ρουμ

Ιδρυτής της δυναστείας που θα δημιουργήσει το σελτζουκικό κράτος του Ικονίου ήταν ο Σουλεϊμάν, γιος του Κουτλουμίσ κι εγγονός του Ισραήλ Αρσλάν, άρα ανιψιός του Τογρούλ, που ίδρυσε το σελτζουκικό κράτος της Περσίας.

Ο Σουλεϊμάν είχε διοριστεί διοικητής μιας μικρασιατικής περιοχής που είχε κατακτηθεί από τους Σελτζούκους. Την περιοχή αυτή οι Πέρσες ονόμαζαν Ρουμ, δηλαδή χώρα των Ρωμαίων, όπως λέγονταν επισήμως οι τότε Έλληνες. Η ήττα του Μαντζικέρτ έδωσε την ευκαιρία στους Σελτζούκους του Ρουμ να φθάσουν κοντά στην Κωνσταντινούπολη και να καταλάβουν τη Νίκαια (1081). Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στον Νικηφόρο Γ' Βοτανειάτη, που θα βασιλεύσει από το 1078 ως το 1081, και στον άλλο διεκδικητή του θρόνου, τον Βρυνένιο, θα επιτρέψει στους Σελτζούκους να αναμειχθούν στα πράγματα του Βυζαντίου, διότι ο Βρυνένιος θα καλέσει προς ενίσχυσή του τον Σουλεϊμάν, ο οποίος κατέλαβε, εκτός της Νίκαιας, το Ικόνιο κι έφθασε ως τη Χρυσούπολη (σήμερα Καδή-κιοϊ) απέναντι από την Κωνσταντινούπολη. Έτσι με πρωτεύουσα το Ικόνιο σχηματίστηκε το Σουλτανάτο των Ρουμ, όπου χάρη στην ανεκτική συμπεριφορά των Σελτζούκων οι Έλληνες της περιοχής έζησαν αρμονικά μαζί τους και συνέβαλαν στη διαμόρφωση του σελτζουκικού πολιτισμού, που είναι κράμα ελληνικών και

15. Για τον Μαλέκ-σαχ και τον Ομάρ Καγιάμ γράφουμε πολλά στο βιβλίο μας *Οι Πέρσες κι εμείς*, εκδ. Ι. Σιδέρης, 2008.

ασιατικών στοιχείων. Άλλωστε, οι Σελτζούκοι, κατ' αντίθεση προς τους μετέπειτα Οθωμανούς, είχαν μια έντονη ροπή προς τις πολιτιστικές εκφράσεις.

Μετά την παραλυσία που επικράτησε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, το 1081 τον θρόνο παίρνει η ένδοξη δυναστεία των Κομνηνών¹⁶ με τον Αλέξιο Α΄ (1081-1118). Οι Κομνηνοί διεξάγουν σκληρούς αγώνες κατά των Σελτζούκων (πάντως, πολλοί Σελτζούκοι ως μισθοφόροι υπηρετούσαν στον στρατό του Αλεξίου Α΄), κυρίως με τον Ιωάννη Β΄. Επωφελούμενοι μάλιστα από τις Σταυροφορίες, ανέκτησαν από τους Σελτζούκους πολλές σημαντικές πόλεις και περιοχές.

Αυτός, όμως, ο οποίος ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα με σκοπό την εκδίωξη των Σελτζούκων από τη Μικρά Ασία ήταν ο πολεμικότερος Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180), ένας άνθρωπος με μεγάλοπνοα σχέδια, που όμως ξεπερνούσαν τις δυνάμεις του κράτους του. Στην αρχή ο Μανουήλ είχε επιτυχίες: Κατέλαβε μάλιστα το Φιλομήλιο (το σημερινό Ακ Σεχίρ) και έφθασε ως το γειτονικό Ικόνιο. Ο σουλτάνος Κιλίτς Αρσλάν τού πρότεινε ειρήνη, αλλ' ο Μανουήλ την απέρριψε για να ολοκληρώσει τον επιδιωκόμενο σκοπό του. Βρισκόμαστε στο άλλο μοιραίο έτος, το 1176, και ο Μανουήλ έχει φθάσει στο Μυριοκέφαλο, ένα παλαιό βυζαντινό φρούριο, που βρισκόταν στις πηγές του Μαιάνδρου ποταμού, πάνω στον δρόμο που οδηγεί από το Ικόνιο στην Απάμεια. Εδώ, λοιπόν, στο σημερινό χωριό Ντιναί, ο Μανουήλ δέχτηκε αιφνιδιαστική επίθεση και υπέστη την «εν ταις κλεισούραις του Τζυ-

16. Οι Κομνηνοί είναι μία εντελώς ελληνική ή –έστω– εξελληνισμένη δυναστεία. Η περίφημη ιστορικός Άννα Κομνηνή (1083-μετά το 1148), κόρη του Αλεξίου, η πιο μορφωμένη γυναίκα του μεσαιωνικού κόσμου, γράφει για τον εαυτό της: «Καί τὸ ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπουδακυῖα καὶ ρητορικῆς οὐκ ἀμελήτως ἔχουσα καὶ τὰς ἀριστοτελικὰς τέχνας εὖ ἀναλεξαμένη καὶ τοὺς Πλάτωνος διαλόγους» (Προοίμιο στο περίφημο έργο της *Αλεξιάς*, Κεφ. 1). Η περικοπή σημαίνει: «Έχω σπουδάσει σε όλη την έκτασή τους τα ελληνικά και με επιμέλεια, έχω εντρυφήσει στη ρητορική και έχω μελετήσει καλά τα αριστοτελικά έργα και τους πλατωνικούς διαλόγους».

βρίτξη» μεγάλη συντριβή, όπως αναφέρει μια βυζαντινή πηγή. Ο ίδιος τραυματίστηκε και παραλίγο να συλληφθεί. Σκοτώθηκαν πολλοί γενναίοι στρατηγοί, όπως ο Ιωάννης Καντακουζηνός, και χάθηκε ο ανθός του βυζαντινού στρατού. Αυτό υποχρέωσε τον Μανουήλ να δεχτεί τους όρους, αρκετά υποφερτούς στην παρούσα στιγμή, που του προσέφερε ο Κιλίτζ Αρσλάν. Οι Τούρκοι, μετά τη νίκη τους αυτή, θα μπορούσαν να επιφέρουν την πλήρη καταστροφή του βυζαντινού στρατού, αλλ', όπως γράφει ο σπουδαίος ιστορικός Κωνστ. Άμαντος, «ο σουλτάνος κατελήφθη υπό τινός σεβασμού προ του αυτοκράτορος του Βυζαντίου» (*Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Β', σ. 306).

Αλλ' οι Σελτζούκοι δεν ετήρησαν για πολύ την ειρήνη: Ποιμένες καθώς ήσαν, χρειάζονταν διαρκώς νέα εδάφη και γι' αυτό στράφηκαν προς την εύφορη κοιλάδα του Μαιάνδρου και λεηλάτησαν τις Τράλλεις και την Αντιόχεια της Φρυγίας. Εναντίον τους τότε ήλθε ο στρατηγός Ιωάννης Βατάτζης, που τους νίκησε και σκότωσε τον αρχηγό τους Ατά-μπεγ, τον Απόταγο των Βυζαντινών, και τους έστρεψε προς την Καρία.

Ένας σπουδαίος σύγχρονος ιστορικός γράφει πως «η ήττα στο Μυριοκέφαλο από τους Σελτζούκους κατέστρεψε την ισορροπία της πολιτικής του Μανουήλ».¹⁷ Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε, όπως γράφουμε στην *Ιστορία του ελληνικού κόσμου...*, πως η μάχη του Μυριοκέφαλου υπήρξε αποφασιστική για τη μοίρα όλης της Ανατολής. Χάθηκε η τελευταία ελπίδα για την εκδίωξη των Σελτζούκων από τη Μικρά Ασία. Το Βυζάντιο εξασθένησε στρατιωτικά και οικονομικά, και δεν μπορούσε πια να αναλάβει μεγάλες επιχειρήσεις. Η ήττα συνέτριψε ψυχικά τον μέχρι τότε ακατασίγαστο σε πολεμική ορμή Μανουήλ, που έχασε την παλιά ζωτικότητα του. Θέλησε, σε μια ύστατη προσπάθεια, να ζητήσει τη συνδρομή του αυτοκράτορα της Γερμανίας, του θρυλικού Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα, για να συνεχίσει τον αγώνα,

17. Michael Angold, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204*, Παπαδήμας, 1997, σ. 283.

αλλ' αυτός αντιμετώπισε το αίτημα ψυχρά και του απάντησε περιφρονητικά. Συντριμμένος σωματικά και ψυχικά, ο Μανουήλ πέθανε το 1180. «Η βασιλεία του ήταν μια μεγάλη περιπέτεια με οδυνηρό τέλος» (Σ.Ι. Καργάκος, *Ιστορία του ελληνικού κόσμου...*, τ. Α΄, σ. 608).

Οι Σελτζούκοι μετά το Μυριοκέφαλο

Μετά το Μυριοκέφαλο η δράση των Σελτζούκων συνεχίζεται αδιάλειπτα προς πολλές κατευθύνσεις και κυρίως κατά των Σταυροφόρων, που εν τω μεταξύ έχουν καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, ενώ ο τελευταίος αυτοκράτορας Θεόδωρος Λάσκαρις έχει μεταφέρει την έδρα του στη Νίκαια και έχει ιδρύσει νέα αυτοκρατορία. Επί του σουλτάνου Καϊχόσρου, που είχε ζήσει 11 χρόνια στην Αυλή της Κωνσταντινούπολεως, οι Σελτζούκοι έκαναν συνεχώς πολέμους κατά των Σταυροφόρων και των Ελλήνων της Νίκαιας. Σε μία μάχη μάλιστα ο Καϊχόσρου σκοτώθηκε πολεμώντας εναντίον του Θεοδώρου Α΄ στην Αντιόχεια του Μαιάνδρου το 1211. Τον θάνατο του Καϊχόσρου θέλησε να εκδικηθεί ο γιος και διάδοχός του, Καϊκούς, που συνέλαβε σε μια μάχη τον Θεόδωρο και, για να τον αφήσει ελεύθερο, απαίτησε κι έλαβε πολλά λύτρα και μερικά φρούρια που ανήκαν στην Αυτοκρατορία της Νίκαιας. Στα χρόνια του διαδόχου του Αλαεδδίν (Αλά-ετ-ντιν) εμφανίζονται για πρώτη φορά στην ιστορική σκηνή οι μετέπειτα ονομασθέντες Οθωμανοί Τούρκοι υπό τον φύλαρχο Σουλεϊμάν, που αρχικά εγκαταστάθηκαν (περίπου 50.000 άνδρες) σε δύο περιοχές της Αρμενίας (Ερζιντάν και Αχλάτ).

Οι εσωτερικές διαμάχες έφθειραν σιγά σιγά τη δύναμη των Σελτζούκων. Σε μία φάση μάλιστα που έπεσε σιτοδεία (= έλλειψη τροφών, κυρίως σιταριού), ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Βατάτζης (1222-1254) είχε φροντίσει να γεμίσει τις αποθήκες του με σιτηρά, τα οποία πουλούσε στους Σελτζούκους σε πολύ υψηλές τιμές. Μεγαλύτερος όμως και από τη σιτοδεία υπήρξε ο κίνδυνος

μιας άλλης «μάστιγας του Θεού», του μεγάλου Μογγόλου κατακτητή Τσεγκίς Χαν, που το 1248 εισέβαλε στην Αρμενία και σχεδόν αμαχητί (= χωρίς μάχη) κατέλαβε τη Θεοδοσιούπολη, το σημερινό Ερζερούμ. Ο σουλτάνος Καϊχοσρόου Β΄ θέλησε να αντισταθεί, αλλά υπέστη ήττα οικτρή στο Ερζιντάν και το βασίλειό του κατακλύστηκε από τις μογγολικές ορδές. Ο Σελτζούκος σουλτάνος, αφού μάταια ζήτησε τη συνδρομή των Φράγκων της Κωνσταντινουπόλεως, προσέφυγε στον Ιωάννη Βατάτζη της Νίκαιας και υπέγραψε μαζί του συνθήκη φιλίας και συμμαχίας. Αλλά για να γλυτώσει από τους Μογγόλους, αναγκάστηκε να ταπεινωθεί και να πληρώνει φόρο υποτέλειας.

Ο Καϊχοσρόου Β΄ λέγεται ότι στραγγαλίστηκε από τους στρατηγούς του. Οι διάδοχοί του άρχισαν τις διαμάχες μεταξύ τους, από τις οποίες επωφελήθηκαν και οι Μογγόλοι και οι Βυζαντινοί της Νίκαιας. Ένας από τους Σελτζούκους, ο Αζετνίν Καϊκαούς, κατέφυγε στον Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρι (1254-1258), που του προσέφερε ένα σώμα Ελλήνων στρατιωτών και επανήλθε στη χώρα του. Έκτοτε το κράτος των Σελτζούκων παρακμάζει σε τέτοιο βαθμό, ώστε μέσα σε λίγα χρόνια, το 1261, ο αυτός Καϊκαούς με την οικογένειά του και τους ακολούθους του ζήτησαν καταφύγιο στην Αυλή του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, που ανακατέλαβε την Κωνσταντινούπολη (1261) και έγινε γενάρχης της τελευταίας δυναστείας των Παλαιολόγων. Αλλ' ο Καϊκαούς ξεπλήρωσε τη φιλοξενία με αγνωμοσύνη. Οργάνωσε συνωμοσία εναντίον του Μιχαήλ με στόχο τη δική του άνοδο στον βυζαντινό θρόνο. Τη συνωμοσία αποκάλυψε στον βασιλιά ο οιορχός του και τότε οι συνωμότες συνελήφθησαν και ο μεν Καϊκαούς εξορίστηκε στην Αίνο,¹⁸ ενώ οι λοιποί συνεργάτες του τιμωρήθηκαν με τύφλωση.

18. Η Αίνος είναι πανάρχαιη ελληνική ναυτική πολιτεία στην αριστερή όχθη του Έβρου. Είναι πατρίδα της Δόμνας Βισβίζη που με το πλοίο της συμμετέσχε στην Επανάσταση του '21. Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών (1923) το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της Αίνου εγκαταστάθηκε στην Αλεξανδρούπολη (βλ. Σ.Ι. Καργάκου, *Αλεξανδρούπολη: μια νέα πόλη με παλιά ιστορία* (σσ. 44-60).

Αλλ' ούτε στην Αίνο ο Καϊκαούς έμεινε σε ησυχία. Παρά την ισχυρή φρούρησή του, ήλθε σε επικοινωνία με δύο άσπονδους εχθρούς της Αυτοκρατορίας: τον βασιλιά της Βουλγαρίας και τον χάνο των Τατάρων της Κριμαίας. Τους υπέδειξε μάλιστα να σπεύσουν να συλλάβουν τον Μιχαήλ, καθώς αυτός θα επέστρεφε από μια εκστρατεία που είχε κάνει στη Θεσσαλία. Η επιχείρηση πέτυχε: Βούλγαροι και Τάταροι κατέσφαξαν τον βυζαντινό στρατό σε κάποιες στενοπορίες, αλλ' ο Μιχαήλ σώθηκε και με ένα φραγκικό πλοίο μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Επειδή όμως οι Βούλγαροι και οι Τάταροι δεν μπόρεσαν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, στράφηκαν κατά της Αίνου, την πολιορκήσαν και υποχρέωσαν τους κατοίκους της να τους παραδώσουν τον Σελτζούκο σουλτάνο και τους θησαυρούς του. Ο Καϊκαούς ακολούθησε τους Τατάρους στην Κριμαία και εκεί νυμφεύθηκε τη θυγατέρα του χάνου, ελπίζοντας στη βοήθειά του για την ανάκτηση του βασιλείου του. Πέθανε όμως το 1267.

Εν τω μεταξύ, η πρώτη του σύζυγος, που είχε μείνει στη Βέροια, όταν έμαθε την απιστία του, αυτοκτόνησε κι ένας γιος του, που είχε μείνει στην Κωνσταντινούπολη, ασπάσθηκε τον χριστιανισμό. Από τους ακολούθους του Καϊκαούς λέγεται ότι κατάγονται οι νεότεροι Γκαγκαούζοι, που μιλούν ένα παρεφθαρμένο ελληνοτουρκικό ιδίωμα. Ο γιος του Καϊκαούς Νασούτ έφυγε μετά τον θάνατο του πατέρα του από την Κριμαία και κατέφυγε στον χάνο των Μογγόλων. Με τη βοήθειά του επανήλθε στη Μικρά Ασία και προσπάθησε επί δεκαπενταετία να συνενώσει τα διασπασμένα σελτζουκικά κρατίδια. Ο διάδοχός του με τη βοήθεια του φυλάρχου Οσμάν ή Οθωμάν, που έδωσε το όνομά του στη νέα ορδή Τούρκων, προσπάθησε να απλώσει την κυριαρχία του σε όλη τη Μικρά Ασία πολεμώντας κατά των Βυζαντινών. Ο τελευταίος απόγονός του, ο Γαζί (= Νικητής) Τσελεμπί, αφού κατέλαβε την Κασταμονή και τη Σινώπη, οργάνωσε στόλο πειρατικό και ληστρικές ομάδες και επί 50 χρόνια λυμαινόταν τη θάλασσα και τη στεριά του Πόντου.

Αλλά ο κόσμος των Σελτζούκων είχε πια παρακμάσει και είχε

διασπαστεί σε 10 κρατίδια. Μέσα σε αυτά αρχίζει να εμφανίζεται κι ένα νέο βασίλειο, αυτό του Οσμάν, το οποίο σιγά σιγά, με τα όπλα και τις επιγαμίες, κατέκτησε όλη τη Μικρά Ασία.¹⁹ Ακολούθως κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη και κατέλυσε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, κυριάρχησε σε όλη τη Βαλκανική και στη Βόρειο Αφρική και πολλές φορές απείλησε να καταλάβει όλη την Ευρώπη. Τότε, βέβαια, στρατιωτικά: μελλοντικά, ίσως «ειρηνικά».

19. «Κατά τα τέλη της βασιλείας του Μιχαήλ (1282), είκοσι μόνο χρόνια αφότου μπήκε στην Κωνσταντινούπολη, η βυζαντινή Μικρά Ασία ήταν στρατιωτικά απροστάτευτη και οικονομικά κατεστραμμένη» (Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού στη Μικρά Ασία*, ΜΙΕΤ, 2000, σ. 124).

Στα χρόνια της μακράς δουλείας έγινε μια πνευματική και εθνική ζύμωση στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα και όχι μόνο σε μια «ελίτ», όπως στους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες: μια μεταστοιχείωση της εσωτερικής δομής, έτσι που με αργούς ρυθμούς να συντελεστεί η εθνική αυτογνωσία, που δεν πρόφτασε να ολοκληρωθεί στα χρόνια των Παλαιολόγων. Το Ρωμαίος/Ρωμηός ή Ρωμιός άρχισε σταδιακά να υποδηλώνει όχι γενικά τον υπόδουλο ορθόδοξο χριστιανό, αλλ' ειδικά τον υπόδουλο χριστιανό Έλληνα ή ελληνόφωνο. Κι επειδή το Ρωμηός/Ρωμιός υποδήλωνε γενικά τον υποταγμένο, άρχισε, ως αντίδραση στην υποταγή, υπό την επίδραση των Ελλήνων της Δύσης (και όχι μόνο από Διαφωτισμού κι εντεύθεν) να χρησιμοποιείται ο όρος Έλλην που υπερίσχυσε του διεθνοποιημένου Γραικός. Επιπροσθέτως, μέσα στον θερμολέβητα της δουλείας διαμορφώνεται ένας τύπος Έλληνας –και δεν είναι ο μόνος–, που το πνεύμα του είναι στη Δύση και η ψυχή του στην Ανατολή.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΖ.: 25206